

Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Παιδεία κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους.

του Αρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου, (25 Μαρτίου 1935).

Μέρος Δεύτερο.

Ταυτοχρόνως λαμπρῶς εἰργάζοντο αἱ Σχολαὶ τῶν Ἰωαννίνων(45), καί, ὡς παρετηρήθη ἤδη, «εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἰωαννίνων χρεωστεῖ ἡ Ἑλλὰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς παιδείας, ὅχι μόνον διὰ τὴν σύστασιν καὶ συντήρησιν τῶν Σχολείων των, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πολυμάθειαν τῶν διδασκάλων καὶ περισσότερον διὰ τὸν ζῆλον, μὲ τὸν ὁποῖον περιέθαλψαν οἱ καλοὶ Ἰωαννῖται τοὺς μαθητάς»(46). Ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Μάνου Γκιούμα, ἰδρυθεῖσα τῷ 1674, ἐδίδαξε πρῶτος ὁ Βησσαρίων Μακρῆς (+ 1699)(47), ὃν διεδέχθη περὶ τῷ 1695 ὁ ἐλλογιμώτατος ἱερεὺς Γεώργιος Σουγδουρῆς, διδάξας μέχρι τοῦ 1715 «ὅστις διέδωκε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν πρότερον καταβεβαρβαρωμένην Εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν»(48). Διαπρεπεῖς ὡσαύτως διδάσκαλοι αὐτῆς ὑπῆρξαν ὁ Ἀναστάσιος Παπαβασιλείου, ὁ Μεθόδιος Ἀνθρακίτης καὶ ὁ Μπαλάνος Βασιλόπουλος(49), οἱ δὲ μαθηταὶ τῆς Σχολῆς μετέδωκαν τὰς ἐπιστημονικὰς αὐτῆς γνώσεις εἰς ὅλα τὰ Σχολεῖα καὶ εἰς αὐτὴν ἔτι τὴν Κωνσταντινούπολιν»(50) Ἀλλὰ νέα περίοδος τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἤρξατο διὰ τοῦ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρου,

ὅστις ἐδίδασκε περί τὸ 1742 ἐν τῇ ἐτέρα τῶν Ἰωαννίνων Σχολῆ, «Μαρουτσαία» λεγομένη, ἐκ τοῦ ὀνόματος τῶν μεγάλων εὐεργετῶν αὐτῆς Σίμωνος καὶ Λάμπρου τῶν Μαρουτσῶν. Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις ἐν Ἰωαννίνοις ἐδίδασκε νέα φιλοσοφικὰ συστήματα μετὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν ἐκτάκτου πολυμαθείας καὶ εὐγλωττίας(51). Ἐξ Ἰωαννίνων δὲ μετέβη τῷ 1746 εἰς Κοζάνην ἐπὶ μικρὸν ἐκεῖ διδάξας καὶ διευθύνοντας πάλιν τὴν Μαρουτσαίαν τῶν Ἰωαννίνων Σχολὴν ἐπὶ τετραετίαν(52), μέχρι τοῦ 1753, ὅποτε καὶ πάλιν ἀπεμακρύνθη ἔνεκα ἔριδος πρὸς τὸν προϋστάμενον τῆς ἐτέρας Σχολῆς Μπαλαῆνον Βασιλόπουλον, συνέδεσε δὲ τὸ μέγα αὐτοῦ ὄνομα μετὰ τῆς Ἀθωνιάδος Ἀκαδημίας.

Ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς περιωνύμου ταύτης Ἀκαδημίας ὀφείλεται εἰς τὸν Ἠγούμενον τῆς ἐν Ἄθω Μονῆς τοῦ Βατοπεδίου Νεόφυτον, ὅστις ἰδρύσας παρ' αὐτὴν τὴν Σχολὴν προσεκάλεσεν ὡς διδάσκαλον τὸν ἐλλογιμώτατον μοναχὸν Νεόφυτον Καυσοκαλυβίτην(53), μαθητὴν τῆς Πατριάδος Ἀκαδημίας καὶ τῆς Σχολῆς τῶν Ἰωαννίνων χρηματίσαντα, καθ' ὃν χρόνον ἐν αὐτῇ ἐδίδασκεν ὡς εἶδομεν ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις. Τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1749 ἤρξατο τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀθωνιάδι Σχολῇ ὁ Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης, ὀλίγους ἐκ τῶν μοναχῶν καὶ δοκίμων τῶν Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἔχων μαθητάς(54). Ἡ πρώτη ἐκείνη Ἀθωνιάς Σχολὴ τῇ προστασίᾳ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου Ε' (1748 - 1757) ἀνοικοδομηθεῖσα καὶ μεταρρυθμισθεῖσα προήχθη εἰς Ἀκαδημίαν, διευθυντοῦ αὐτῆς καὶ διδασκάλου διορισθέντος τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρως (1753), ὅστις καίτοι εὔρε μόνον 20 μαθητάς, πρὸς τῷ Νεοφύτῳ Καυσοκαλυβίτῃ προσέλαβε καὶ ἕτερον βοηθὸν τὸν ἐξ Ἰωαννίνων μαθητὴν αὐτοῦ Παναγιώτην Παλαμᾶν. Ἡ εἶδησις, καθ' ἣν ὁ Βούλγαρις ἐλάμβανε μισθὸν χίλια γρόσια ἐτησίως, προυξένησε κατάπληξιν, διὰ τὸ μέγεθος τοῦ ποσοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἐν βραχεῖ χρονικῷ διαστήματι ἡ Ἀθωνιάς Ἀκαδημία ἠρίθμει 200 μαθητάς(55), ἀπανταχόθεν συρρέοντας πρὸς τὸν ἐπιφανέστατον διδάσκαλον Εὐγένιον Βούλγαριν, ὅστις ἐδίδασκε τὴν Θεολογίαν, ρητορικὴν, λογικὴν, μεταφυσικὴν καὶ φιλοσοφίαν, κατὰ τὰ νεώτερα συστήματα, συγγράφων ταυτοχρόνως σπουδαιότατα συγγράμματα, προκαλοῦντα τὸν πάγκοινον θαυμασμόν. Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις εἰργάσθη πρὸς ἀνάδειξιν τῆς Σχολῆς μετὰ καταπληκτικῆς δραστηριότητος καὶ ἰκανότητος, πρῶτος αὐτὸς παρ' ἡμῖν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπὶ ἐπιστημονικῶν βάσεων διὰ τῆς εὐφυΐας, τῆς σπανίας πολυμαθείας καὶ ἐπιδεξιότητος πρὸς πάντας τοὺς κλάδους τῆς παιδείας καὶ τῆς σοφίας

στηρίξας τὴν ἐκπαίδευσιν(56). Δυστυχῶς μόνον ἐπὶ πενταετίαν εἰργάσθη ἐν τῇ Ἀθωνιάδι Ἀκαδημίᾳ, ἀναγκασθεὶς ν' ἀπομακρυνθῆ ἀπ' αὐτῆς ἔνεκα ἀντιδράσεων(57), βραδύτερον δὲ ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας ὡς καὶ ἕτερος διαπρεπέστατος λόγιος κληρικός, ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης (+ 1800). Ἄλλ' ἢ ἐν Ἄθῳ Σχολὴ ἀπέβη τὸ φυτώριον τῶν πεπαιδευμένων ἀνδρῶν, ἐξ ὧν οἱ πλεῖστοι ἐπιστρέψαντες εἰς τὰς πατρίδας αὐτῶν ἀπέβησαν διδάσκαλοι πολλῶν Σχολείων τῆς Ἑλλάδος, διέδωκαν τὰς γνώσεις καὶ ἐνέπνευσαν τῇ νεολαίᾳ τὴν διαρκῆ ἀποδημίαν εἰς Εὐρώπην, ὡς ὁμολογουμένην αὐτῶν ἐστίαν»(58).

Μετὰ τὸν Βούλγαριν προσεκλήθη τῷ 1759 ὡς διδάσκαλος ὁ Νικόλαος Ζερζούλης, ὅστις μετ' ἄλλων διδασκάλων, οἷον τοῦ μοναχοῦ Κυρίλλου καὶ τοῦ ἱερέως Ἰωάννου Πεζάρου(59), διετήρησε τὴν Σχολὴν ἐπὶ ἔτη ἱκανά. Ὁ Ἰωάννης Πέζαρος (+ 1806) εἰργάσθη ὕστερον ὡς διδάσκαλος ἐν Τυρνάβῳ τῆς Θεσσαλίας, καταπληκτικὴν ἀναπτύξας δραστηριότητα, ἦν μετὰ θαυμασμοῦ περιέγραψεν ὁ μαθητὴς του Κωνσταντῖνος Κούμας. Ἐπροστάτευσε δὲ τὴν Ἀκαδημίαν ὁ Πατριάρχης Θεοδόσιος β' (1769-1773), ἄλλ' ἐπὶ Νεοφύτου ζ' (1789-1794 -1798-1801), τῷ 1799 ἡ Σχολὴ διέκοψε πάλιν τὰς ἐργασίας αὐτῆς. Οὐχ ἦττον ὑπὸ διαφόρους διδασκάλους ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐπανελαμβάνοντο τὰ μαθήματα ἐν τῇ Σχολῇ, χορηγούντων τὰ πρὸς συντήρησιν τῶν διδασκάλων καὶ τῶν μαθητῶν τῶν 20 Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Ὅριστικῶς φαίνεται ἔκλεισε τὰς πύλας αὐτῆς ἡ Σχολὴ τῷ 1808, ὅτε ὁ ἐν Ἀγίῳ Ὁρει ἐξόριστος Πατριάρχης Γρηγόριος ε', ἠθέλησε νὰ μεταφέρῃ αὐτὴν εἰς τὸ ἔξω τῶν Καρυῶν Κελλίον τοῦ Σεραγίου, ἀλλὰ διεφώνησαν αἱ Μοναί(60).

Ἐπῆρξε δὲ μεγάλη ἡ πνευματικὴ κίνησις παρὰ τοῖς Ἑλλησι κατὰ τὸν 19^{ον} αἰῶνα. Ἐκάστη πόλις, μικρὸν εὐποροῦσα, ἔσπευδε νὰ ἰδρύσῃ Σχολὴν καὶ νὰ προσκαλέσῃ τοὺς ἰκανωτέρους διδασκάλους, ἕκαστος δὲ νέος εὐφυῆς μετὰ τὴν ἐν τῇ πατρίδι παίδευσιν, ὑπερνεκῶν πᾶν κώλυμα, μετέβαινε εἰς τὰ Πανεπιστήμια τῆς Εὐρώπης «ἵνα μεταβιβάσῃ εἰς τὴν πατρίδα γνώσεις ἔτι ἀγνώστους εἰς αὐτήν»(61). Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται καὶ τὸ πολυάριθμον τῶν Σχολείων κατὰ τὸν 19^{ον} αἰῶνα. Ἐν ἀρχῇ αὐτοῦ ὁ ἐκ Ναούσης Ἀναστάσιος Μιχαήλ ἐπληροφόρει ὅτι ἡ κυρίως Ἑλλὰς καὶ πλεῖσται πόλεις τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Θράκης, τῆς Πελοποννήσου, τῆς Κρήτης, τῶν Ἰονίων νήσων, τῆς Μικρασίας καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου εἶχον ἐν συνόλῳ τεσσαράκοντα Σχολεῖα(62),

τῷ δὲ 1714 γράφων ὁ Ἀλέξανδρος Ἑλλάδιος ἐπληροφόρει ὅτι ἤκμαζον πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος τὰ Γυμνάσια(63). Ὡσαύτως ὁ Γεώργιος Κωνσταντίνου, ὁ ἐξ Ἰωαννίνων, ἔγραφεν ὅτι ὑπῆρχον Σχολεῖα πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς ἐπισήμους πόλεις καὶ τὰς νήσους, «καὶ ὅπου ἂν ἡ ἡμετέρα διάλεκτος πολιτεύεται καὶ ἡ εὐσέβεια τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας κηρύττεται καὶ Σχολεῖα σώζονται καὶ ἄλλα ἐγείρονται καὶ διδάσκαλοι καὶ σπουδαῖοι κοσμοῦσι τὰς ὀμηγύρεις τῶν τε ἀρχιερέων καὶ τῶν κληρικῶν καὶ ἀπ' ἄμβωνος συνεχῶς κηρύττουσι λόγους, συνθεμένους μὲ τὴν πλέον ἀνθηρὰν καὶ γλαφυρὰν φράσιν, κατὰ τὴν ἀπλὴν διάλεκτον, εἰς ἐπήκοον πάντων καὶ τὰς ἐπιστήμας παρρησίᾳ διδάσκοντες, παντὶ τῷ προσερχομένῳ ἀφθόνως καὶ ἀδωροδοκῆτως μεταδίδουσι»(64). Ὑπερμεσοῦσης δὲ τῆς 17^{ης} ἑκατονταετηρίδος, ἐκτὸς τῶν πολυαρίθμων κοινῶν Σχολείων, ἠριθμοῦντο δημόσια Ἑλληνικὰ Σχολεῖα δύο ἐν Κωνσταντινουπόλει, τρία ἐν Ἰωαννίνοις, δύο ἐν Θεσσαλονίκῃ, δύο ἐν Βουκουρεστίῳ, ὑποστηριζόμενα γενναιοδῶρως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων, καὶ ἀνὰ ἓν ἐν Ἰασίῳ, ἐν Ἀνδριανουπόλει, ἐν Φιλιππουπόλει, ἐν Ἀγίῳ Ὄρει, ἐν Βερροῖᾳ, ἐν Καστορίᾳ, ἐν Σιατίστῃ, ἐν Μοσχοπόλει, ἔνθα καὶ Τυπογραφεῖον ὑπῆρχεν, ἐν Τυρνάβῳ τῆς Θεσσαλίας, ἐν Τρικκάλοις, ἐν Τριπόλει, ἐν Πάτραις, ἐν Ἀμφίσσῃ, ἐν Ἄρτῃ ἐν Σμύρνῃ, ἐν Χίῳ, ἐν Πάτμῳ ἐν Μυτιλήνῃ, ἐν Σάμῳ, ἐν Ρόδῳ, ἐν Κρήτῃ, ἐν Κύπρῳ, ἐν Ἱερουσαλήμ καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ(65). Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ὁ ἅγιος μοναχὸς Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς (+ 1779) , εἰς ὃν ὀφείλεται ἡ ἀναστολὴ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ τῆς Ἡπείρου, περιοδεύων κατὰ τὰ ἔτη 1760-1769 καὶ κηρύττων ἵδρυσε διακόσια κοινὰ, ἥτοι δημοτικὰ Σχολεῖα, καὶ τριάκοντα Ἑλληνικὰ(66). Τότε εἰσήχθη παρ' ἡμῖν καὶ τὸ σύστημα τῶν οἰκοσίτων Σχολείων, διοργανουμένων κοινοβιακῶς. Ἐν αὐτοῖς δ' ἐχορηγεῖτο δωρεάν εἰς τοὺς μαθητὰς ἢ τε τροφή καὶ ἡ διδασκαλία. Οἱ πλούσιοι ὤριζον διάφορα κληροδοτήματα πρὸς συντήρησιν διδασκάλων καὶ μαθητῶν καὶ πρὸς ἐμπλουτισμὸν τῶν Βιβλιοθηκῶν(67).

Τῆς ἰδρύσεως, συντηρήσεως καὶ λειτουργίας τῶν Σχολείων ἠγεῖτο πάντοτε ἡ Ἐκκλησία, προστατεύουσα τὴν παιδείαν. Οἱ Πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως ὡς Ἐθνάρχαι ἠμιλλῶντο ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτῶν ὑπὲρ τῶν γραμμάτων. Τελευτῶντος τοῦ 17^{ου} αἰῶνος, μετὰ τὸν Σεραφεῖμ β' (1757 - 1761) , ὅστις διὰ κοινῶν ἐράνων ἐστήριξε τὴν Πατριαρχικὴν Ἀκαδημίαν(68), ὁ Νεόφυτος ζ' (1789 - 1794, 1799-1801) τῷ 1793 ἐξέδωκε Πατριαρχικὸν γράμμα, δι' οὗ ἐνίσχυσεν αὐτὴν οἰκονομικῶς, συλλέξας ὑπὲρ αὐτῆς ἄνω τῶν 64.000 γροσίων καὶ διορίσας ἑξαμελῆ Ἐφορείαν

πρὸς ἐποπτεῖαν τῆς λειτουργίας αὐτῆς. Ἡ Σχολὴ ἔμελλε νὰ ἔχη 12 μαθητάς, ὧν οἱ πτωχότεροι παρ' αὐτῆς ἔμελλον νὰ λαμβάνωσι τὰ τῆς συντηρήσεως(69). Ἐν ἔτος πρότερον ὁ Νεόφυτος εἶχε διορίσει τὸν Μισαήλ διδάσκαλον βοηθὸν τοῦ Δανιὴλ Κεραμέως ἐν τῇ Σχολῇ τῆς Πάτμου(70). Ὁ αὐτὸς Πατριάρχης τῷ 1790 εἶχεν ἐγκρίνει τὴν εἰς Σχολὴν μετατροπὴν τῆς ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Δημητσάνης Μονῆς τῆς Χρυσοπηγῆς. Ὡσαύτως τῷ 1799 εἶχεν ἐγκρίνει τὴν εἰς Σχολὴν μετατροπὴν τῆς ἐν Νάξῳ Μονῆς τοῦ ἁγ. Γεωργίου, ἀνηκούσης εἰς τινὰ Νικόλαον Μαυρομμάτην, ἐπὶ τούτῳ δωρήσαντα αὐτὴν εἰς τὴν κοινότητα Νάξου(71). Τῇ δὲ 2 Ἰουνίου 1799 ἐξέδωκε Σιγγίλιον περὶ τῆς ιδρύσεως δύο Σχολῶν ἐν Σηλυμβρία, ὧν ἡ μία ἔμελλε νὰ εἶναι «κοινή», ἡ δὲ ἑτέρα ἐκκλησιαστικὴ, διὰ χρηματικῆς δωρεᾶς τῆς Ἐκκλησίας Σηλυμβρίας καὶ τοῦ ἡγεμόνος Βλαχίας Ἀλεξάνδρου Μουρούζη(72). Ὡσαύτως ὁ Νεόφυτος ἐνέκρινε κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1799 τὴν ἴδρυσιν Σχολῆς ἐν Θήρᾳ, διακανονίσας τὰ τῆς λειτουργίας αὐτῆς, ἔψεξε δὲ τοὺς Μοναχοὺς τοῦ Ἁγ. Ὁρους, διότι ἔκλεισαν ἐντελῶς τὴν παρ' αὐτοῖς Σχολὴν(73). Τῇ 20 Ὀκτωβρίου 1800 οἱ 20 προϊστάμενοι τῶν ἐν Ἁγίῳ Ὁρει Μονῶν ἀπαντήσαντες ἐδήλωσαν ὅτι ἔμελλον νὰ καταβάλωσι πᾶσαν προσπάθειαν πρὸς ἐπανίδρυσιν τῆς Σχολῆς, ἐζήτουν δὲ πρὸς τοῦτο οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν(74).

Μεγάλως ἐμερίμνησε περὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ ὁ Πατριάρχης Καλλίνικος ε'. (1801-1806, 1808-9), βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Διερμηνέως τῆς Ὑψηλῆς Πύλης Δημητρίου Μουρούζη. Ἐνεκα τῶν συνεχῶν ἐπιδημιῶν ἡ Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία δὲν ἐλειτούργει καλῶς, εὐρισκομένη ἐν Φαναριῳ παρὰ τὸ Πατριαρχεῖον. Τῷ 1804 ἡγοράσθη ἐν Ξηροκρήνη (Κουρούτσεσμε) τοῦ Βοσπόρου κατάλληλος οἰκία, εἰς ἣν μετηνέχθη ἡ Σχολή, ἄριστα διοργανωθεῖσα. Διωρίσθη δὲ Σχολάρχης ὁ εἶτα Μητροπολίτης Ἀδριανουπόλεως χρηματίσας Δωρόθεος Πρώϊος (+ 1821) , ἔχων 100 μαθητάς(75). Ὡσαύτως ὁ Πατριάρχης ἐμερίμνησε περὶ τῆς ἐν Σταυροδρομίῳ Σχολῆς τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων καὶ τῆς «τῶν ἱερῶν τῆς Ἐκκλησίας γραμμάτων», αἵτινες ιδρύθησαν παρὰ τῶν ναῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὑφ' ὧν καὶ ἔμελλον τὸ πλεῖστον νὰ συντηρῶνται. Σχετικὸν Σιγγίλιον ἐξέδωκεν ὁ Πατριάρχης τῇ 9 Ὀκτωβρίου 1805, λεπτομερῶς διακανονίσας τὰ τῆς λειτουργίας τῶν Σχολῶν(76). Ὁμοίον Σιγγίλιον, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, ἐξέδωκε καὶ περὶ τῶν ἐν Χαλκηδόνι Σχολῶν, ἀνέλαβε δὲ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἐν Ἰωαννίνοις, ὡς εἶδομεν, Σχολὴν τοῦ ἐμπόρου Καπλάνη. Ἐπανελάβεν ὁ Καλλίνικος καὶ τὰς

περὶ τῆς Σχολῆς Μανουὴλ Γκούμα πατριαρχικᾶς διατάξεις(77). Συνετηρεῖτο δὲ ἡ Σχολὴ αὕτη ὑπὸ τῆς Μονῆς προφήτου Ἡλίου καὶ τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ Μετοχίου αὐτῆς. Διὰ τοιούτων μεριμνῶν τῶν Πατριαρχῶν «ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ πρὸ ἕως καὶ πρὸς δυσμὰς τῆς ἑλληνικῆς γῆς καὶ μέχρις αὐτῶν τῶν ἄκρων τῆς Ἑπτανήσου οὐδεμία πόλις ὑπῆρχεν ἐπίσημος, στερουμένη Σχολείων»(78).

Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡγουμένη τῆς παραχθείσης μεγάλης πνευματικῆς κινήσεως καὶ προστατεύουσα αὐτὴν ἐνίσχυε τὴν λεληθότως ἀναπτυσσομένην δύναμιν(79). Ἐλλόγιμοι ἱεράρχαι καὶ κληρικοὶ ἴδρυον ἢ ἐπροστάτευον Σχολὰς καὶ ἐδίδασκον ἐν αὐταῖς. Τινὲς δ' ἐν προκεχωρηκυῖα ἡλικία ἐδιδάσκοντο, ὅπως καθίστανται ἱκανοὶ πρὸς τὸ διδάσκειν τοὺς ἄλλους(80).

Εὐτυχῶς δὲ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀπέλαυσε σχετικῆς ἐλευθερίας παρὰ τῶν Τούρκων. Αὐτὸς ἔτι ὁ Ἀλῆ πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων, μὴ κατατρέχων τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν ἐφαίνετο ἀνεξιθρησκός, ὅπως πείθῃ τοὺς Ἕλληνας νὰ ὑποφέρωσιν ἐν ὑπομονῇ τὰς πράξεις τῆς τυραννίας του. Τὸ Γυμνάσιον τῶν Ἰωαννίνων καὶ τὰ λοιπὰ δευτερεύοντα Σχολεῖα ἐλειτούργουν τῇ ἀδείᾳ αὐτοῦ. Εἰδικὴν εἶχεν εὖνοιαν πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Ψαλλίδα, ὅστις μάλιστα προέτρεπεν αὐτόν νὰ δεχθῇ τὸν Χριστιανισμόν καὶ ἀνακηρυχθῇ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων(81).

Συνεχίζεται και ολοκληρώνεται στο Τρίτο Μέρος.

Σημειώσεις.

45. Σεργίου Μακραίου, Ἐπιτομὴ φυσικῆς ἀκροάσεως, Ἐν Ἐνετίᾳ, 1816 ἀφιέρωσις. Β. Μυστακίδου, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν Ἰωαννίνοις Σχολῶν, Παρνασσός, 10, 1886 σ. 55 ἐξ. Σπ. Λάμπρου, Περὶ τῆς παιδείας ἐν Ἰωαννίνοις, Νέος Ἑλληνομνήμων, 13, σ. 6. 11, σ. 280. Π. Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, Ἀθήνησι, 1856, Β, 281 ἐξ. Ἀθηναγόρα Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν, Ἡ Σχολὴ τῶν Φιλανθρωπινῶν ἐν Ἰωαννίνοις, Ἡπειρωτικὰ Χρονικά, 4, 1929, σ. 55 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ: Σχολὴ Ἐπιφανίου ἡγουμένου, Αὐτόθι, σ. 63 ἐξ.

46. Κ. Κούμα, Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, IB', 557. Ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, Χρυσσαλλίς, 4, 579-580.

47. Β. Μυστακίδου, ἔνθ' ἀν. σ. 64-66. Ε. Ι. Σαβράμη, Βησσαρίων Μακρῆς, Ἡπειρωτικὰ Χρονικά, Ἐν Ἰωαννίνοις, 1930.

48. Κ. Κούμα, Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, IB' 559. Μελετίου Ἀθηνῶν, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Γ', 488. Χρυσσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, Ἱστορικὰ σημειώματα, Θεολογία, 4, Ἀθήναι, 1926, σ. 8 ἐξ.

49. Β. Μυστακίδου, ἔνθ' ἀν. σ. 67 ἐξ.

50. Κ. Κούμα, ἔνθ' ἀν. IB, 558.

51. A. Bretos - Papadopoulos, Biographie de l'Arceveque Eugenios Boulgaris, Athènes, 1860. —Π. Καλλιγᾶ, Βίος Εὐγενίου Βουλγάρεως, ἐν Πανδώρα, 1, 1850-51, σ. 481 ἐξ. Ph. Meyer, Eugenios Bulgaris, Ἐν Herzog-Hauck RE3. V, 588 ἐξ. Κ.Ι. Δυοβουνιώτης, Βούλγαρις Εὐγένιος, ἐν Μέγ. Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδεΐα, 7, 521 ἐξ. Πρβλ. τὴν αὐτόθι βιβλιογραφίαν.

52. Βραδύτερον ἢ Μαρουτσαΐα Σχολὴ ἀνεκαινίσθη ὡς «Καπλιναΐα» καὶ «Πατριαρχικὴ» καλουμένη Σχολή, τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ διδασκάλου αὐτῆς Ἀθανασίου Ψαλίδα καὶ γενναίᾳ χορηγίᾳ τοῦ Ζώη Καπλάνη. Πρβλ. Συστατικὰ γράμματα τῆς ἐν Ἰωαννίνοις Πατριαρχικῆς Σχολῆς τῶν φιλοσοφικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν μαθημάτων, τῆς τε πατρώας ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῶν ξένων διαλέκτων, Βιέννη 1806. Μυστακίδου, ἔνθ' ἀν. σ. 60 ἐξ.

53. Μ. Γεδεών, Δύο ἀνέκδοτα γράμματα περὶ τῆς Ἀθωνιάδος Ἀκαδημίας, Ἐκκλησ. Ἀλήθεια, 3, 684 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ: Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, σ. 168. Σεργίου Μακραίου, Ἐκκλησ. Ἱστορία παρὰ Κ. Σάθα, Μέσ. Βιβλιοθήκη, Γ, 219, 236, 292, 370, 400, 401. Κούμα, Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, I, 399. IB, 561. 2. Νερουλός, ἔνθ' ἀν. σ. 52. Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, σ. 510.

54. Ἴδε τὸ συμφωνητικὸν γράμμα ἐν Πανδώρα, 18, σ. 146.

55. Οἱ 200 τρόφιμοι τῆς Ἀκαδημίας κατώκουν ἐν 170 δωματίοις ὡς ἐπληροφόρησεν ὁ Falmerayer, Fragmente aus dem Orient, Stuttgart, 1845, II, 134.

56. A.R. Rangabé, ἔνθ' ἀν. I, 63-66.

57. Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, Ἐπιστολὴ ἀπολογητικὴ πρὸς τὸν πρῶην Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλον, ἐν Γεωργίου Αἰνιάνου, Συλλογὴ ἀνεκδότων συγγραμμάτων τοῦ ἀοιδίμου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, Ἀθήναι, 1838, A, 54 ἐξ. Πρβλ. Κ. Οἰκονόμου, Περὶ τῶν Ο'.

ἐρμηνευτῶν τῆς Παλαιᾶς θείας Γραφῆς, Ἐν Ἀθήναις, 1849, Δ, 819. Φιλίππου Ἰωάννου, Λόγος ἀκαδημαϊκὸς περὶ τῆς πνευματικῆς προόδου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ὑπὲρ πολιτικῆς αὐτοῦ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος μέχρι σήμερον, Εὐαγγελικὸς Κῆρυξ, Ἀθηνῶν, περίοδος β'. ἔτ. 1871, σ. 131 ἐξ. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 3, 696 ἐξ. Ἀναγέννησις τῶν γραμμάτων ἐν τῇ Ἀνατολῇ, Χρυσάλλις, 4, 578-9. Chassiotis, ἔνθ' ἄν. σ. 30 ἐξ. Μ. Γεδεών, Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, σ. 166. Ζ. Μάθα, Κατάλογος τῶν πρώτων Ἐπισκόπων καὶ τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως, Ἀθῆναι, 1884, σ. 118 ἐξ.

58. Νερουλός, ἔνθ' ἄν. 52.

59. Σέργιος Μακρᾶϊος, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Κ. Σάθα Μέσ. Βιβλιοθήκη, Γ, 370. Πρβλ. Φιλαρέτου Βαφείδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Γ, γ', σ. 350 σήμ. 1.

60. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 3, σ. 698, 699. Σημειωτέον ὅτι τῷ 1775 ὑπὸ τοῦ Κοσμᾶ Λαυριώτου ἰδρύθη ἐν τῇ Λαύρα Τυπογραφεῖον, ἀλλὰ τοῦτο διελύθη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 13, σ. 180.

61. Εὐθ. Καστόρχης, ἔνθ' ἄν. σ. ιγ', ιδ'.

62. Ἀναστασίου Μιχαήλ, Περιηγητικὸν Πιπτάκιον ἢτοι Περιήγησις τῆς Εὐρώπης, Amsterdam, 1706, σ. 32.

63. A. Helladii, Status praesens, σ. 43.

64. Κ. Σάθα, Παράρτημα Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, σ. 126.

65. Γεωργίου Κωνσταντινίδου, Λεξικὸν τετραγλωσσον, Ἐν Βενετία, 1786, σ. 8. Κ. Σάθα, Παράρτημα τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, σ. 126.

66. Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, σ. 487. Chassiotis, ἔνθ' ἄν. σ. 32.

67. Μ. Παρανίκα, ἔνθ' ἄν. σ. 118-123 σήμ.

68. Α. Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν, σ. 328. Ἐκκλησ. Ἀλήθεια, 4, 236-8. Πατριαρχικὰ γράμματα περὶ συστάσεως Σχολῶν, Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, 10, 85-102. 11, 74-95.

69. Μ. Γεδεών, Ἀρχεῖα τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 23, 1903, σ. 546-560.

70. Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, σ. 672.

71. Ι. Socolon, Ἡ Ἐκκλησία ΚΠ. κατὰ τὸν ιθ' αἰῶνα (ρωσιστί) Ἐν Πετροπόλει, 1904, Α, 410.

72. Αὐτόθι, Παράρτημα, σ. 41.

73. Αὐτόθι, σ. 41, 42.

74. Αὐτόθι, σ. 414.

75. Β. Μυστακίδου, Περὶ Κουρούτσεσμέ τινα, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 5, 1885, 413-416, 449-452. Μ. Γεδεών, Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, σ. 155, 235. Μ. Χαμουδοπούλου, Μνημείων γραπτῶν περισυναγωγὴ, Ἐκκλησ. Ἀλήθεια, 1, 1882, σ. 237-8.

76. Μ. Γεδεών, Παιδεία καὶ πτωχεία, σ. 46-54.

77. Ι. Socolon, ἔνθ' ἄν. σ. 422. Παράρτημα, σ. 45-46.

78. Σοφ. Οἰκονόμου, Περὶ Μάρκου τοῦ Κυπρίου, σ. 14.

79. Περὶ τῶν μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ιθ' αἰῶνος ἰδρυθέντων μερίμνη τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως ἑλληνικῶν Σχολείων, Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 20, 1900, σ. 69, 93, 126, 145, 365, 382, 407, 416, 450, 460.

80. [Ἰγνατίου Οὐγγροβλαχίας] Ἀπολογία ἱστορικὴ καὶ κριτικὴ ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ Κλήρου τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τῶν συκοφαντιῶν τοῦ Νεοφύτου Δούκα, συγγραφεῖσα παρὰ Κυρίλλου (ψευδώνυμον) κατ' ἐπίμονον ζήτησιν τῶν ὁμογενῶν, 1815, σ. 74, 75• Πρβλ. Χρ. Π. Οἰκονόμου, Ἡ ἔθνικὴ πολιτικὴ τοῦ Πατριαρχείου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας. Σελίδες ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς δούλης Ἑλλάδος, Ἐκπαιδευτικὰ Χρονικά, 1, 1933, σ. 11 ἐξ.

81. Νερουλός, ἔνθ' ἄν. σ. 86, 88. Chassiotis, ἔνθ' ἄν. σ. 50. Σ.Δ. Κρίνος, Ἀθανάσιος Ψαλλίδας, Ἔστια, 7, Ἀθῆναι, 1879, 145-150.

Ἀπὸ «Το Εἰκοσιένα» Πανηγυρικοὶ Λόγοι Ἀκαδημαϊκῶν, ἐκδ. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἰδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη, Ἀθῆναι 1977.